

Kunt u zichzelf kort voorstellen? Uw naam, geboortedatum en waar u bent opgegroeid.

Mijn meisjesnaam is Recken en ik ben geboren op 15.07.1939 in Clervaux. Ik was de tweede van vier kinderen.

En uw voornaam?

Mijn voornaam is Marie-Antoinette, roepnaam Manni.

Kunt u ook kort uw ouders voorstellen? Hun naam en beroep.

Mijn vader heette Joseph Recken, en hij was smid. In die tijd werkte hij bij de Garage Schmit. Mijn moeder was huisvrouw en had een kleine kruidenierswinkel naast het Hotel du Commerce. Dit hotel was een belangrijke spil in het geheel.

Kunt u ook kort uw broers en zussen voorstellen?

Mijn zus Els, Elisabeth, is één jaar ouder dan ik. Georges is 2 jaar jonger dan ik. De jongste, Gibbes, is veel later geboren.

Wie speelde een belangrijke rol in uw dagelijks leven toen u een kind was?

Op dat moment was het mijn grootvader. Hij was meer dan 80 jaar oud en een heel nuchter, vredelievend persoon die gewoon aanwezig was. Hij bemoeide zich ook nooit met iets. Hij ging veel met ons wandelen en zong altijd liedjes. Het was fijn met hem.

Hoe oud was u toen de Duitse Wehrmacht binnenviel in 1940?

Ik was toen één jaar.

Wat veranderde er in het dagelijks leven van uw familie als gevolg van de Duitse bezetting?

Je moest opletten en mocht niets zeggen. Wij kinderen moesten ons ook stilletjes gedragen. We mochten niets zeggen, geen namen van anderen noemen. Onze ouders legden ons uit dat onze vader het niet eens was met de Duitsers en hen daarom tegenwerkte. Dat wisten we. Daarom waren we heel voorzichtig. Er werd ons ook steeds weer verteld dat we voorzichtig moesten zijn. Hiernaast in het Hotel du Commerce was de Gestapo ondergebracht. Tegelijkertijd werden daar jonge mannen verstoppt die het front zouden moeten. Ze werden opgevangen door het Luxemburgse verzet en ergens verborgen. Het Hotel du Commerce was vaak de eerste plaats vanwaar ze dan naar een andere locatie werden gebracht. Vaak moesten ze van schuilplaats veranderen, omdat ze niet meer in militaire dienst waren en dus gezocht werden. Dat was een van de belangrijkste taken van mijn vader. Hij moest ze opvangen, een paar dagen daar houden en dan proberen ze dan over de Belgische grens te krijgen. In Clervaux was er een hele groep die daarvoor zorgde. Alles moest in het geheim gebeuren. De verschillende schuilplaatsen onderweg moesten absoluut geheim blijven. Het geheel was een netwerk. Als er een lek was, liepen alle anderen ook gevaar. Dat beseften we al heel vroeg. We voelden het aan. Niet op zo'n manier dat ik het had kunnen uitleggen zoals nu, maar ik voelde dat mijn vader tegen de bezetter was, tegen de nazi's, en dat dit gevaarlijk was en dat niemand er iets van mocht weten. Mijn vader behoorde tot die kring, en dat leidde tot spanningen thuis, want hij had tenslotte drie kleine kinderen. En mijn moeder had de winkel en haar oude vader en een man die er nooit was. Overdag werkte hij in de garage, en 's avonds zorgde hij voor de verstopte mannen. Hij gaf ze te eten en zorgde dat ze tevreden waren. Vaak waren ze niet tevreden, omdat ze vreselijk bang waren ontdekt te worden. Dat leidde ook tot spanningen die opgelost moesten worden. Later hoorde ik dat het vaak kritiek was, omdat hiernaast toch de Duitsers zaten.

Wat was de praktische procedure toen de mannen van de zolder naar beneden in de auto moesten worden gebracht en vervolgens naar de grens moesten worden gereden?

Dat was altijd een kritiek moment. Ze gebruikten geheime gangen. Er waren personeelsgangen. Die gebruikten ze om beneden te komen, waar een taxi stond te wachten, om ze in de kofferbak naar de grens te brengen.

Kunt u zeggen wie er behalve uw vader in deze verzetsgroep zat?

Ja. Naast mijn vader was er een meneer Schmit die altijd achter het stuur van de taxi zat. Zijn broer had een garage en was er ook. Dan was er nog de eigenaar van het hotel waar het allemaal plaatsvond en zijn vrouw. Zij wist ook wat er gaande was. Dat waren degenen die ter plaatse waren. De anderen haalden hen op of ze werden naar hen gebracht. Een man uit Troine en de veearts. Zij leidden hen over de Belgische grens. Alles wat in die tijd plaatsvond, was gevaarlijk. De Duitsers hadden ongelooflijk veel informatie. Ze hadden daar veel spionnen. Mensen uit de omgeving. De Duitsers wisten veel, maar grepen niet altijd in, dat hebben mijn ouders me later verteld.

Wat wist uw moeder over uw vaders activiteiten?

Ze wist niet alles en wilde niet alles weten. Ze was natuurlijk vreselijk bang. Ze was bang voor wat er zou kunnen gebeuren. Mijn vader was altijd weg. Overdag was hij in de werkplaats, en 's avonds ging hij naar het hotel om naar de mannen te kijken en de volgende acties te plannen. Hij was dus niet thuis, en mijn moeder raakte geërgerd. "Je bent er nooit en laat mij alleen met de kinderen en mijn vader."

Dus ze hielp niet om voor de mannen te zorgen?

Dat kan ik me niet herinneren. Ik ben ervan overtuigd dat ze meer wist dan ze toegaf. Het is immers niet mogelijk dat haar man elke nacht in het hotel met de verborgen mannen vlakbij haar zat, zonder dat ze het wist. Maar ze zei niets. Ze ging verder met haar leven en had de verantwoordelijkheid voor drie kleine kinderen. Ze moest voor haar oude vader zorgen. Dat was prima. Het andere was de zaak van mijn vader.

Waarom was het zo gevaarlijk om de mannen te verbergen in het Hotel du Commerce?

Alle nazi's die daar waren, werden daar ondergebracht. Ze hadden daar kamers. Het politiebureau in Clervaux werd bezet door Duitsers. Ze hadden ook gezinnen. En deze gezinnen woonden ten dele op de bovenverdieping van het politiebureau, maar ook ten dele in het Hotel du Commerce. Het was een zeer gevaarlijke situatie. De een na de ander werd opgepakt en naar het concentratiekamp gestuurd.

Kunt u beschrijven wat daar gebeurde?

De druk op de Duitsers, die misschien even hun ogen sloten en de dingen lieten gebeuren, nam toe. Ze werden allemaal gevangen genomen, ook mijn vader, en naar de hoofdstad gebracht.

Weet u nog de dag dat ze uw vader oppakten?

Mijn moeder had hem altijd gewaarschuwd. Op een dag zouden ze komen. Uiteindelijk kwamen ze. Er was een vreselijke commotie in het huis. Ze schreeuwden rond, het was vroeg in de ochtend. Ze pakten mensen altijd heel vroeg in de ochtend op, als ze nog half sliepen. Dat was het makkelijkst. Overdag zouden de mensen misschien voorbereid zijn. Degenen die het werk deden, sliepen nooit veel. Iemand bonkte op onze deur en riep: "Doe open, staatspolitie!" Mijn moeder opende de deur en mijn vader kleedde zich haastig aan. Zelfs als hij had geprobeerd te ontsnappen, zouden ze hem opgepakt hebben. Het huis was omsingeld. Dus hij ging met hen mee en werd in een cel gestopt. Wij kinderen brachten hem elke dag eten zolang hij daar nog was. Maar we zagen hem nooit. Later vroegen we ons af of hij

het eten wel kreeg. De Duitsers hadden ook honger. Maar uiteindelijk was het niet zo belangrijk. We brachten hem het eten totdat ze zeiden dat hij er niet meer was. Van Clervaux kwam hij naar de Villa Pauly. Het was berucht. De Nazi-verhoren vonden daar plaats. De gearresteerde Luxemburgers kwamen naar de Villa Pauly, waar ze verhoord werden. En dat was zwaar. Hij werd geslagen en verwond. Ze probeerden hem af te persen, zodat hij zijn vrienden en de schuilplaatsen zou verraden. Maar dat deed hij niet. De anderen in zijn groep waren samen met hem gearresteerd. Dus iemand moet hen verraden hebben. Mij is later vaak gevraagd, wat er met deze verrader is gebeurd. Maar dat weet ik niet. Ik weet alleen dat de kinderen van de man die hen zou hebben verraden, na de oorlog bij mijn broers naar school zijn gegaan. De hele zaak zou geen vervolg krijgen.

Uw moeder werd ook opgeroepen om naar de Villa Pauly te komen.

Ja, ze was dus alleen met ons en had een enorme woede tegen de Duitsers, maar ook tegen onze vader die ons dit alles aandeed. Ze moest ook verschijnen in de Villa Pauly. Dat was verschrikkelijk voor ons kinderen. Onze vader moest daar de hel beleven, en nu moest onze moeder er ook heen. Ze was een paar dagen weg, omdat ze naar de hoofdstad moest om daar bij familie te logeren. We haalden haar later op bij het station, in de hoop dat ze ongedeerd terug zou komen. We vroegen haar meteen hoe het was geweest. Ze werd lastig gevallen, omdat ze informatie van haar wilden. Maar ze had er geen. En dat was haar geluk. Daarna lieten ze haar met rust en mocht ze naar huis.

Heeft ze uw vader gezien?

Ja. Ze werd met hem geconfronteerd. Het was verschrikkelijk, want hij zag er verschrikkelijk uit. Hij was erg mager, als iemand die gemarteld was. Ze kwam thuis en was radeloos. Ze vroeg zich af waarom het zover moest komen. En ze had een enorme woede tegen de Duitsers.

Uw vader zat op verschillende plaatsen gevangen? In Hinzert, onder andere. Weet u hoe het hem daar verging?

Zoals alle gevangenen daar. Toen ze aankwamen, werden ze heel slecht behandeld, om er zoveel mogelijk uit te halen. Zodat ze zouden vertellen wat ze wisten. Maar dat hield op een gegeven moment op. Daarna waren ze gewoon gevangenen die moesten werken. Ze kregen niet veel te eten en hadden slechte kleren. Dus steeds weer werden sommigen van hen ziek en stierven.

Hebt u toen iets van uw vader thuis gehoord?

Ja, maar ik weet niet meer hoe vaak. Maar één keer, zeker. Hij had mijn moeder gevraagd hem een pakje met eten en kleren te sturen. Dat heeft ze gedaan. We hadden weinig in die tijd, maar ze vroeg overall om spullen die ze dan naar mijn vader kon sturen. Mijn vader wist dat een pak onderweg was en was aangekomen, maar hij kreeg er bijna niets van.

Hoe ging het toen thuis?

Mijn moeder was alleen met ons. Ze was ook vreselijk boos. Als de Duitse moeders - de bezetter was er toen - bij ons kwamen, liet mijn moeder zien wat ze van hen vond. Dat was heel gevaarlijk. Ze werd ook gewaarschuwd. Door de nazi's zelf. Ze zou haar gedrag moeten veranderen of ze zou ook gestraft worden. Vanaf toen hield ze haar opmerkingenvoor zich.

Was er ook een gevaar dat u gedeporteerd zou worden?

Ja. Ze werd voortdurend bedreigd. En we begonnen onze koffers te pakken voor het geval dat we zouden worden opgepakt. Ze stonden daar heel lang. De meest noodzakelijke dingen voor ieder van ons. Gelukkig kwam het niet zover.

U hebt veel gesproken over het verzet van uw vader. Heeft u als kind ook geleerd over collaboratie?

Luxemburgers die de Duitsers bijstonden? Ja. Er werd over gesproken. Maar heel voorzichtig. Er werden namen genoemd die me altijd zijn bijgebleven. Maar de meesten werden niet gestraft. Alleen degenen die echt met de vijand samenwerkten. Maar na een tijdje waren ze weer terug. Maar dat was een goede zaak. De rust en vrede moesten terugkeren.

Dus u wist als klein kind al wie er bij de Duitsers hoorde en wie niet?

Ja. Dat wisten we, maar er werd ons altijd gezegd dat we niets mochten zeggen. Dat bleef ons bij. En dat hebben we ook gedaan.

Hoe heeft u de bevrijding in september 1944 ervaren?

Ik heb er geen herinneringen aan. Ik weet het niet.

Hoe heeft u de Slag om de Ardennen ervaren, die in Clervaux heel erg was?

Er werd vreselijk veel geschoten. Mijn vader was er niet meer, hij was in Hinzert. Mijn moeder was alleen met ons en haar oude vader. Er werd steeds meer geschoten. Op een gegeven moment kregen we te horen dat we de kelder in moesten. We konden niet langer in de open huizen blijven. Dus gingen we allemaal naar een groot huis in de kelder. Veel mensen uit Clervaux zaten daar al. De laatste die kwam was mijn grootvader. Hij was gereserveerd en liet de anderen voorgaan. Ik denk dat we er maar één dag en één nacht waren. De volgende dag haalde mijn oom, die een beetje op ons paste tijdens mijn vaders afwezigheid, mijn broer en mij daar op en nam ons mee. Buiten moesten we zo bukken en rennen naar het huis van mijn oom bij het station. Daarna ging hij mijn zus en grootvader halen. Hij bracht ze op dezelfde manier bij ons in de kelder.

Dus hij bracht zijn leven in gevaar.

Absoluut. Ik heb mijn oom daar altijd voor gerespecteerd en was hem zeer dankbaar. Zijn kelder was uit beton gegoten en veel mensen uit de buurt hadden er hun toevlucht gezocht. Toen kwamen wij er nog bij. Mijn grootvader was patriarchaal aanwezig. Hij bracht rust in het geheel. Hij bad voortdurend en moedigde ons aan om ook te bidden. Hoe erger de oorlogsgeluiden van buiten waren, hoe meer we baden en stil waren.

Had u ook een tijdje Amerikaanse soldaten bij u? Dat moet ook gevaarlijk zijn geweest.

Ja. Ze werden daar ook ondergebracht, maar konden niet blijven. Ze waren een gevaar voor zichzelf en voor ons. Op een gegeven moment gingen ze weg en zochten een andere plek.

Daarmee was het gevaar voor u geweken?

Dat gevaar wel. Maar we waren constant in gevaar. Er werd voortdurend geschoten en we wisten dat er elk moment iets kon gebeuren. Maar in deze bunker die we daar hadden, voelden we ons behoorlijk veilig. Mijn oom en tante zorgden ervoor dat daar rust was.

Hoe heeft u het moment van bevrijding na de Slag om de Ardennen ervaren?

Op een gegeven moment kregen we te horen dat we vrij waren. Voor ons betekende dat dat we terug naar huis konden. Maar dat was niet zo gemakkelijk. Veel dingen waren vernietigd. We gingen naar huis met mijn oom, die er altijd voor ons was, om te kijken wat er over was van ons huis. Er was niet veel meer over. Er was ook veel geplunderd. Toen de Duitsers vertrokken, kregen we een huis toegewezen om in te wonen. Tijdens de bezetting hadden de Duitse moeders daar gewoond. Mijn moeder wilde weer een kruidenierswinkel openen. En dat werd haar mogelijk gemaakt. Ze kreeg van

de wederopbouwautoriteiten een vrachtwagen, waarmee ze naar Wiltz reed, naar de groothandel om spullen voor haar winkel te halen. Zo konden we weer in ons eigen onderhoud voorzien. De hulp kwam van alle kanten. Ook van onze familie uit de naburige dorpen. Zij voorzagen ons van voedsel.

Hoe zou u uw huis beschrijven na de oorlog? Hoe zag het eruit?

Alles was vernield. De bruggen waren kapot. De spoorbruggen. Er werden tijdelijke trappen gebouwd om in het dorp te komen en aan de andere kant weer omhoog. Dus met veel voorlopige maatregelen probeerden ze alles te repareren zodat er weer contact met elkaar mogelijk was. Zodat mensen elkaar konden bezoeken.

Wanneer kwam uw vader weer thuis?

Dat was de grote vraag. We organiseerden ons, maar de vader ontbrak. We wisten dat degenen die in de concentratiekampen zaten, weer thuis zouden komen. Dat was ook zo. Degenen die nog leefden, kwamen naar huis. Toen we te horen kregen dat mijn vader daar ook bij hoorde, renden wij kinderen met onze opa naar het station om op hem te wachten. Dat was erg ontroerend. Maar we herkenden hem niet. We kregen te horen dat dit onze vader was, maar hij was compleet veranderd. Hij had overal water en was opgeblazen. Maar het Rode Kruis was er. Zij zorgden voor hem. Hij werd in een grote menigte naar huis gebracht. Er was veel solidariteit, maar mijn vader was niet de enige. Er waren andere mensen uit Clervaux die ook naar huis werden gebracht.

U vertelt over een grote solidariteit onder de mensen.

Ja, dat is waar. Maar er was ook veel hulp van buitenaf. Ik kan niet alles opnoemen, want ik weet niet alles. Ik was een klein kind. Ik weet alleen dat die hulp kwam. Ook uit Zwitserland, dat wil zeggen uit landen die niet bezet waren. Daar kwam veel hulp vandaan. Ook voor ons. Er was grote vreugde vanwege de bevrijding.

Hoe hebt u de ervaringen van de oorlog verwerkt?

Slecht. Aan de ene kant was er de vreugde dat alles weer normaal was. En onze vader was terug en ging ook weer in de garage werken.. Later hielp hij mijn moeder in de winkel, en dat deden ze met succes. Naar buiten toe was er vrede. Ik zag bij mijn ouders dat mijn moeder heel sterk moest zijn als mijn vader er niet was. Als hij dan terugkwam, wilde hij zijn plaats weer innemen. Dat leidde tot veel conflicten. Het was niet leuk. Je kon het begrijpen, maar je wilde ook vrede. Ze moesten tot een akkoord komen, want het moest doorgaan. Toen de oorlog voorbij was, spande het Rode Kruis zich in om de kinderen die onder de oorlog hadden geleden naar Zwitserland te laten gaan voor een herstelkuur. Ik ging ook, maar het was slecht voor mij, omdat ik gescheiden was van mijn familie. Ik leed veel en was daar helemaal niet gelukkig. Er was wel wat goeds, we kregen extra te eten enz. maar het voelde allemaal erg vreemd. Ik had enorme heimwee. Ik was blij toen die maand voorbij was en ik weer naar huis kon. Maar uiteindelijk maakte het me ook sterker en weerbaarder. En ik kon de school beter aan. Ook al was ik een slechte leerling.

Welke gedachten heeft u als u terugdenkt aan de oorlog vanuit het perspectief van vandaag?

Altijd de hoop dat zoiets niet meer zal gebeuren. Ik ken veel van deze beelden die we nu zien van toen. Ik wil ze eigenlijk niet meer zien. Aan de andere kant ben ik heel dankbaar dat ik zo'n geweldige familie had, dat het Rode Kruis zo goed voor ons zorgde. De tijd in Zwitserland was heel slecht voor me, maar het deed me goed. Ik voelde me daarna beter. Ik kon herstellen en weer deelnemen aan de lessen. Ik kon achter me laten, wat ik had meegemaakt. Het belangrijkste is dat we ondanks alle geweld en

bedreigingen, ondanks alle opofferingen, zoveel positieve dingen hebben meegemaakt. Door de familie, door de mensen om ons heen. Dat heeft me sterk gemaakt voor mijn toekomst.